



כבוד המת

הגופות נקברו בעבר בשני בתי קברות לחללי אויב (כיום הן נקברות גם בבתי קברות אחרים ברחבי המדינה). המדינה לא הקפידה על תיעוד הקבורה ובמקרים מסוימים לא הצליחה כלל לאתר היכן קבור אדם מסוים. גם כאשר עלה בידי המדינה לאתר את מקום קבורתו של פלוני, לא ניתן היה לדעת אם הגופה היא אכן גופתו של אותו אדם, שכן אמצעי זיהוי הגופות וסימון הקברים לא היו ראויים.¹⁴⁰ בעקבות פעילות המוקד חלו שיפורים מסוימים בנושא, אולם הסיורב להחזיר גופות נותר בעינו.

למוקד נודע כי, לפחות החל מ-2002, הפרקטיקה של אי השבת הגופות הפכה למדיניות רשמית וזאת מבלי שפורסם על כך דבר. ביולי אותה שנה החליטה ממשלת ישראל לנקוט בשורה של צעדי ענישה כנגד משפחותיהם של פלסטינים שביצעו, או שחשודים בביצוע, פעולות כנגד ישראלים. הממשלה הודיעה על שניים מהצעדים - הריסת בתים וגירוש,¹⁴¹

ב-1992 פסק מי שהיה לימים לנשיא בית המשפט העליון של ישראל, אהרון ברק, כי "כבוד האדם... הוא כבודו של הנפטר עצמו, השאיפה לקבורה ראויה היא טבעית לאדם בתור שכוה... זהו גם כבודה של משפחת הנפטר... לבני משפחת הנפטר עומדות הזכות והחירות כי זכרו של יקירם יכובד בדרך הנראית להם כראויה, וכי תינתן להם האפשרות להביע את רגשותיהם כלפיו באופן הנראה להם כמתאים."¹³⁹ זכות זו אינה מובנת מאליה למשפחות פלסטיניות שבניהן נהרגו עת שביצעו פעולות נגד ישראלים או על ידי הצבא בחיסולים ובהיתקלויות. משך שנים סירבה ישראל להחזיר את גופותיהם של פלסטינים לידי משפחותיהם וטיפולם בקבורתן לקה באטימות ובזלזול. תהינה הפעולות המיוחסות להרוגים אלה אשר תהינה, עם מותם הם אינם מהווים עוד סכנה. הזלזול בכבוד המת והסירוב להשיב את הגופות מהווים, לכל הפחות, ענישה קולקטיבית של בני משפחותיהם ואולי אף נקמנות לשמה.

כאמור, למעט מקרים בודדים, סירבה ישראל להשיב גופות פלסטינים למשפחותיהם. גם כאשר הסכימה לפעול להשבתן, הליקויים החמורים בהסדרי הקבורה והתיעוד הפכו את המשימה, במקרים מסוימים, לבלתי אפשרית.

¹³⁸ בג"ץ 10151/04, זגרה נ' מפקד כוחות הצבא בגדה המערבית.

¹³⁹ בג"ץ 5688/92, ש' ויכסלבאום ואח' נ' שר הבטחון ואח', פ"ד מז (2), עמ' 828.

¹⁴⁰ לפרטים ראו המוקד להגנת הפרט ובצלם, גופות אסורות, 1999, עמ' 16-19.

¹⁴¹ ראו המוקד להגנת הפרט, דו"ח פעילות לשנת 2002, עמ' 13-18, 19-23.

שיניים וטביעות אצבעות, או השוואת נתונים מורפולוגיים יחודיים של האדם, נדרשת בדיקת DNA. המדינה דורשת שבני המשפחה ישאו בהוצאות הבדיקה, שעלותה כ-3,000ש.

לכאורה, דרישת המדינה כי הגופות ישויכו בוודאות למבקשים לקבלן היא דרישה ראויה. מדובר בסטנדרט בינלאומי וברור כי זיהוי כזה ממזער את הסיכויים לטעויות אשר יגרמו לאחר מכן עגמת נפש למשפחות. אך סוגיית הזיהוי מורכבת ומבט בתמונה הכוללת חושף כפל מוסר. הצבא, האחראי על הטיפול בגופות לאחר קבורתן, מסרב בכל תוקף להשיבן על סמך זיהוי המבוסס על ראיות מינהליות, כגון מסמכים שנמצאו על הגופה או כרוזים מטעם ארגונים פלסטיניים הנוטלים אחריות על התקפות ונוקבים בשמות מבצעייהן. לעומת זאת, בבואם להרוס בית, חייליו אינם מבקשים מהדיירים לתת דגימת דם על מנת לוודא כי האדם שבגינו הם עומדים לבצע את ההריסה הוא אכן קרוב משפחה. די להם באותן ראיות מינהליות.

גם בנוגע לדרישת התשלום עבור זיהוי הגופות נוקטת ישראל במדיניות לא עקבית. בתחילת נובמבר 2004 נודע למוקד כי המדינה מתעתדת להחזיר את גופותיהם של מספר פלסטינים מרצועת עזה. 15 גופות של תושבי הרצועה הושבו בפברואר 2005, ככל הנראה במסגרת מה שישראל מכנה "מחוות" לאוכלוסייה הפלסטינית.¹⁴⁴ ישראל שילמה עבור בדיקות הזיהוי שנערכו לגופות טרם העברתן לידי הרשות הפלסטינית ברצועת עזה.¹⁴⁵ עבור משפחות פלסטיניות רבות, דרישת התשלום עבור בדיקת DNA מהווה חסם בלתי-עביר לקבלת הגופה.

אך נמנעה מלפרסם כי הוחלט גם שלא להשיב גופות פלסטינים למשפחותיהם. הדבר נחשף רק ב-2004, במסמכי התשובה של פרקליטות המדינה לעתירות המוקד. בהסתמך על אותה החלטת ממשלה סירבה הפרקליטות להחזיר את גופותיהם של שלושה פלסטינים.¹⁴²

בדומה לטענותיה בעניין הריסת בתים, טענה ישראל כי באי-השבת גופותיהם של מי שפעלו כנגדה או שחשודים בכך, יש בכדי להרתיע אחרים מלבצע פעולות דומות בעתיד. המדינה טענה כי ישנו גם טעם מניעתי באי השבת הגופות, שכן הלוויות של פעילי הארגונים הפלסטיניים הופכות לעיתים תכופות להפרות סדר ומשמשות גם מוקד לגיוס פעילים נוספים ולעיבוד פעילות אלימה כנגד ישראל. בנוסף לכל אלה, טענה המדינה כי היא מחזיקה בגופות כיוון שיוכלו לשמש בעתיד כקלף מיקוח במהלך דיונים על חילופי שבויים.

בתגובתו באחת העתירות קבע המוקד כי המדינה מנהלת "סחר מכר בגופות" וכי הפעולות המיוחסות לאותם מתים אינן יכולות להצדיק את הפגיעה בזכויותיהן של המשפחות ובכבוד המת. השופטים הביעו גם הם את אי שביעות רצונם מעמדת המדינה והורו לה לשקול אותה שנית. ואכן, השינוי לא איחר לבוא. בדצמבר הודיעה הפרקליטות למוקד כי לאחר בחינה מחדש של המדיניות הוחלט לבטלה. מעתה, כך נאמר, יושבו הגופות לידי המשפחות, למעט במקרים חריגים.¹⁴³ מהם אותם מקרים חריגים לא פורט, אך המדינה חזרה בה מכל שלושת הסירובים שהתקבלו במחצית הראשונה של השנה.

הצבא נוהג להציב שני תנאים לאישור החזרתן של הגופות, האחד כי יישמר הסדר לכל אורך תהליך העברתן והבאתן לקבורה והשני, כי ייערך זיהוי מדעי על מנת לקבוע בוודאות את זהות הגופה. כאשר לא ניתן לבצע זיהוי מדעי באמצעות נתונים קיימים, כגון צילומי רנטגן,

ב-2004 הסתיים, בלא תוצאות, מאבק בן תשע שנים להשבת גופתו של ר"ג לידי משפחתו במזרח ירושלים. ר"ג נהרג ב-1968, בהיותו בן 13, שעה שניסה

להניח מטען במלון אמבסדור בירושלים, אז מקום מושבו של המושל הצבאי. גורל גופתו לא נודע.

ב-1995 ביקשה אמו של ר"ג את סיועו של המוקד באיתור גופת בנה ובהבאתה לקבורה. קרוב לשש שנים גילגלו הרשויות את הטיפול באיתור גופתו של ר"ג ביניהן. משרד הביטחון טען כי התייעוד היחיד שנמצא היה רישום נתיחת הגופה במכון לרפואה משפטית באבו כביר. הצבא טען כי נושא קבורתם של "חללי אויב" היה בתקופה המדוברת באחריות המשטרה. המשטרה לא הצליחה למצוא כל תיעוד. ב-2001 הגיש המוקד עתירה לבג"ץ בה דרש כי המדינה תאתר את הגופה ותשיבה למשפחה.¹⁴⁶

בעקבות העתירה מינתה המשטרה קצין בודק לבירור גורלה של גופת ר"ג, אולם הדו"ח שהגיש מעורר תהיות קשות. הקצין הבודק טען כי פנייתו למכון לרפואה משפטית העלתה כי מסמכיו מ-1968 בוערו וכי במחשביו אין כל זכר לשמו של ר"ג. הקצין הבודק ניסה להתחקות אחר עקבותיו של תיק החקירה המשטרתית של אחיו של ר"ג, שנחשד כי היה שולחו, אולם הבדיקה העלתה רק את כריכתו הריקה של התיק. המסמכים שהיו בתוכו, נמסרו מן המשטרה, הועברו לידי הצבא. הקצין הבודק פנה אל הצבא וזה השיבו כי בירור שנערך העלה כי אין כל מסמכים הקשורים לר"ג. טיב אותו בירור נותר תעלומה. הקצין לא טרח כלל לציין אם נערכה בדיקה בארכיון הצבא אם לאו.

הקצין הבודק פנה למשטרת ירושלים שחקרה את האירוע בזמנו. קצינים בדימוס שראיין מסרו כי למיטב זכרונם גופות פלסטינים בהן טיפלו הועברו למשפחותיהם לאחר זיהוי במכון לרפואה משפטית. הקצין הבודק ביקש ממשטרת ירושלים "להפעיל מודיעין על מנת לגלות מידע שיסייע באיתור

הגופה".¹⁴⁷ הקצין שמונה כרכז מודיעין מסר כי גופתו של ר"ג הועברה למשפחתו ונקברה בבית הקברות המוסלמי בהר הבית; בלוויה נכחו אמו ואחיו של ר"ג ולפחות עוד שני אנשים שבשמותיהם נקב רכז המודיעין; וכן כי ר"ג נקבר בקבר אחים בו קבורות גופות רבות ללא כל אמצעי זיהוי. מן הכתוב בדו"ח עולה כי הפרטים המדויקים הללו הגיעו ממקור אחד בלבד, שזהותו נותרה חסויה.

בהמשך הדו"ח דיווח הקצין הבודק כי ראיין את שני האנשים שלכאורה השתתפו בלוויה, זאת על אף ששמו של אחד המרואיינים כלל לא תאם את השמות שנמסרו על ידי המקור המודיעיני. הקצין הבודק דיווח כי בראיונות עימם מסרו השניים כי הם זוכרים שר"ג נהרג, אך אינם זוכרים דבר על קבורתו. המוקד איתר את אותם אנשים - האחד אישר כי הוא זוכר שר"ג מת אך אינו זוכר דבר אודות קבורתו. השני טען שכלל לא היה באזור באותן שנים. בין 1964 ל-1971 התגורר בכווית.

מסקנותיו של הקצין הבודק הסתמכו בעיקר על המידע שמסר המקור המודיעיני המסתורי. ר"ג, קבע הקצין, נקבר בקבר אחים. על מנת לבדוק אם הוא אכן קבור

¹⁴² בג"ץ 3417/03, עלאן נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית; בג"ץ 1900/04, מוגריב ואח' נ' המכון הלאומי לרפואה משפטית באבו כביר ומפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית; בג"ץ 9893/03, גאנס נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית.

¹⁴³ הדברים נמסרו לבה כוחו של המוקד בעל פה. בקשותיו לקבל התחייבות זו בכתב נתקלו בסירוב הפרקליטות.

¹⁴⁴ אלוף בן, גדעון אלון, יובל אולאלי, עמוס הראל, "15 גופות מחבלים עוברות מישראל לרשות", הארץ, 14.2.05.

¹⁴⁵ הדברים נמסרו למוקד בעל פה מטעם משרד הבריאות של הרשות הפלסטינית.

¹⁴⁶ בג"ץ 7047/01, ג'אבר נ' מדינת ישראל.

¹⁴⁷ בג"ץ 7047/01, ג'אבר נ' מדינת ישראל, דו"ח קצין בודק, נספח להודעה משלימה מטעם פרקליטות המדינה, 20.11.02.

המדינה להבהיר את התמיהות שעורר הדו"ח
נתקלו במבוי סתום. בפברואר 2004 לא נותר
אלא לגנוז את העתירה. (תיק 7213)

שם יהיה צורך לנתח את כל הגופות הקבורות
באתר והדבר אינו אפשרי.
ניסיונות נוספים של המוקד לחייב את